

ILO-szemle: A Covid19 és a munka világa. 7. rész

ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work. Seventh Edition

Genève, International Labour Organization, 2021. január 25. 1–35. o.

URL: https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_767028/lang--en/index.htm

A Covid világvárványa „térre kényszerítette a munkaerőpiacot” – állapította meg a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO). A közegészségügyi kockázatokon túl a vírus megfékezésére hozott intézkedések olyan töréseket okoznak a gazdaság és a társadalom életében, amelyek milliók jóllétét sodorják veszélybe. Az ILO 2020 márciusa óta tekinti át a járványnak a munka világra gyakorolt hatását. Hetedik alkalommal közzétett szemléje az 2020-as esztendő egészére vizsgálja a földkerekségen megfigyelhető folyamatokat. Az elérhető munkaügyi számokra támaszkodva bemutatja, hogy a korlátozó intézkedések milyen következményekkel jártak a világ eltérő fejlettségű régióiban, milyen hatást gyakoroltak az egyes munkavállalói csoportok helyzetére.

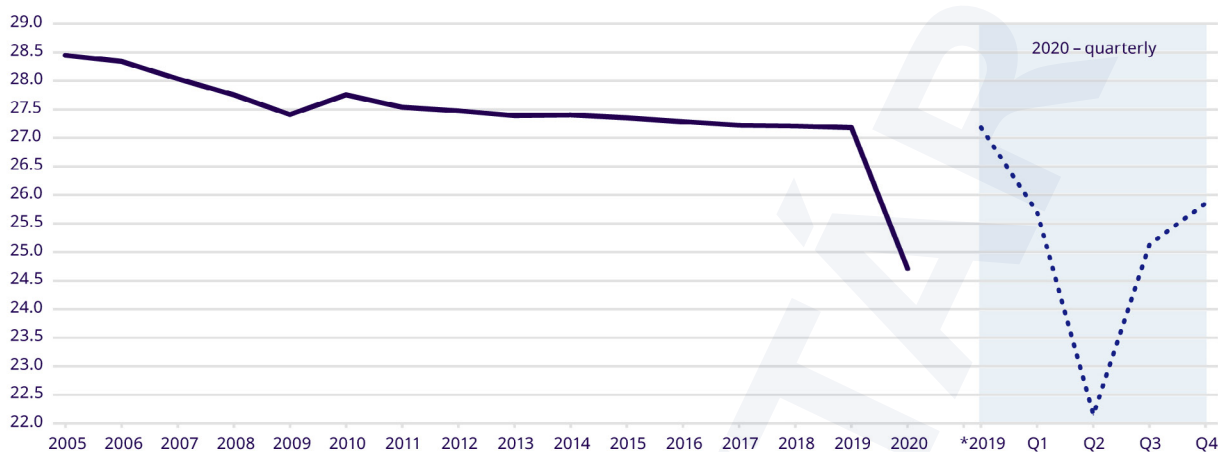
TÁRGYSZAVAK: foglalkoztatottság, Covid19, ILO, munkaórák

A világvárvány miatt a munkaerőpiacon 2020-ban bekövetkezett zavarok messze felülmúlják a 2008. évi globális pénzügyi válság idején észlelt megrázkódásokat. Míg 2008 és 2009 között a munkaképes korú (15–64 éves) népességben az egy főre számított, ledolgozott órák átlagos száma (amely a válságot megelőzően 27 és 28 óra között ingadozott) világszerte mindössze heti 0,6 munkaórával esett vissza, addig a csökkenés a 2019-es évről 2020-ra 2,5 óra lett (27,2-ről 24,7 órára zuhant). A Covid így négyszeresére nagyobb megrázkódást okozott, mint a gazdasági válság. A világ különböző részeit eltérő mértékben érintette a visszaesés, kiváltképp erőteljes volt Latin-Amerikában és a karibi térségben, Dél-Európában és Dél-Ázsiában, viszont Kelet-Ázsiában és Afrika nagyobb részén viszonylag mérsékeltnek bizonyult.

A járvány a világ országait korlátozó intézkedések bevezetésére kényszerítette: a munkahelyeket valamilyen formában érintő óvintézkedések a földkerekség munkavállalóinak 93%-át érintik. A járvány terjedésével párhuzamosan egyre több országban előtérbe kerültek (és sajátos normává lettek) a földrajzilag lehatárolt, az egyes ágazatokra szabott elővigyázatossági lépések, így 2021 elején a világ dolgozóinak mindössze 3%-a élt olyan országban, ahol a létfontosságú vállalatok kivételével a gaz-

daság egészére zárlatot rendeltek el (a jelenség 2020 áprilisában tetőzött, amikor a munkavállalók 41%-át érintette). A munka kényszerű szüneteltetése a pandémia második hulláma során a világ öt nagy régiója közül Európa és Közép-Ázsia országaiban volt kiemelkedően erőteljes, 2021 elején a térség dolgozóinak 20%-ára terjedt ki – decembertől a szigorítások lesújtottak Európa északi, déli és nyugati államaira. A világ többi térségében általában az ágazatspecifikus és a földrajzi területekre szorító korlátozások voltak érvényben. Ahol a szigorításokra került sor, azt a gazdasági következmények enyhítése és a lakosság tűrőképességének felismerése eredményezte.

Az ILO becslése szerint a világvárvány következtében 2019 utolsó negyedéhez képest 2020-ban a munkaórák globális vesztesége 8,8%-ra rúgott, ami 48 órás munkahetet feltételezve 255 millió teljes munkaidős állással egyenértékű. A kiesések földrajzilag is, az év egyes időszakában is egyenlőtlenül oszlottak meg. Különösen érzékenyen érintette a világvárvány Latin-Amerika és a karibi térség országait, ahol a veszteség elérte a 16,2%-ot (Brazíliában a 15,0%-ot). A földrész északi részén ehhez képest mérsékeltbb visszaesés becsülhető (Amerikai Egyesült Államok 9,2, Kanada 9,3%).

1. ábra: A munkaképes korú (15–64 éves) népesség egy tagjára jutó heti ledolgozott órák száma a világban, 2000–2020 (éves átlagértékek) – bal oldalt: 2020 negyedévek

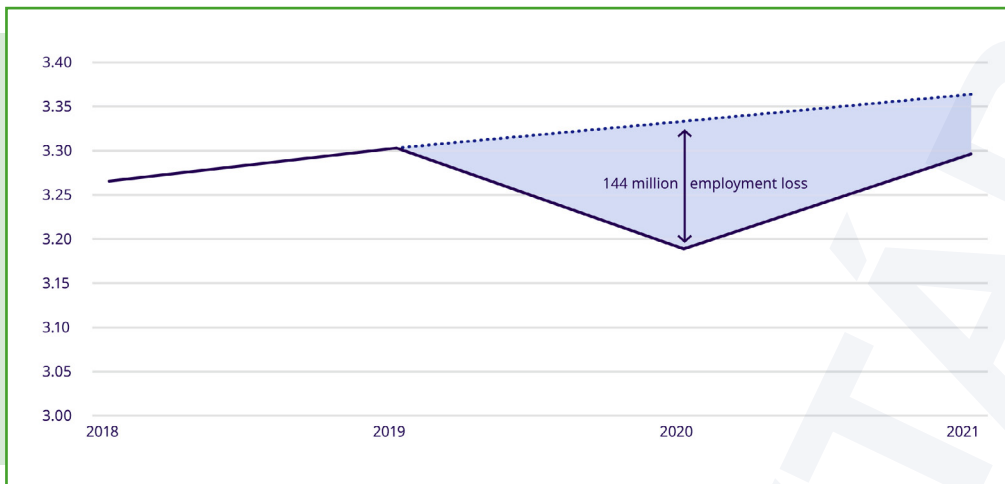
Hasonló, 9,2%-os visszaesést okozott a munkaórákban a járvány Európa és Közép-Ázsia országában, ezen belül erősen sújtotta Olaszországot és Spanyolországot (13,5% és 13,2%), míg Oroszországra 8,5%-ot Törökországra 14,7%-ot mutatnak a becslések. Európa és Közép-Ázsia az egyetlen régió, ahol a 2020-as esztendő utolsó negyedévére vonatkozó adatok kedvezőtlenebbek az előző negyedéviéknél. A veszteségek Kelet-Ázsiában és (a földteke más déli részeit leszámítva) a világ többi térségéhez képest mérsékeltebbek voltak Afrikában. Az arab világ államainak visszaesését az ILO elemzői a munkaórák tekintetében 9%-osnak gondolták, bár az áttekintés elkészítésekor egyikükről sem álltak rendelkezésre munkaerő-felmérésekből származó adatok. Összességükben az alacsony jövedelmű országok viszonylag kevesebb munkaórát vesztek, ami következhet a mezőgazdaságban aktív, valamint az informális szektorban tevékenykedő népesség nagyobb arányából.

A tavalyi esztendőt tekintve az összes veszteség fele a második negyedévre esett. Az első negyedévben a 2019-es év utolsó negyedévéhez viszonyítva a munkaórák csökkenése még csak 5,2%-ra volt becsülhető (ami megfelel 150 millió teljes munkaidejű állásnak), majd következett a második negyedévben a tetőzés, 18,2%-kal (525 millió állás), végül a két következő negyedévben a visszaesés mértéke 7,2, illetve 4,6%-ra becsülhető (ami 205 és 130 millió teljes munkaidejű állásnak feleltethető meg).

A munkaórákban mért kiesések a munkaerőpiacok kétféle válaszából fakadtak: felerész a foglalkoztatottság megszüntetéséből, felerész az állásban maradt munkaidejének megkurtításából. A globálisan 114 millió munkaóra kiesésével járó állásvesztésekből 33 millió óra írható a munkanélküliekké válók számlájára, 81 millió pedig az aktívan állást keresőkre) vagy pedig inaktívvá lettekére. A foglalkoztatottság megszűnése egyenlőtlenül jelentkezett az egyes régiókban, mind a munkaképes korú népességhez viszonyítva, mind az elveszett munkaórák számát illetően a legerőteljesebben Amerika két részét sújtotta. Legkevésbé Európát és Közép-Ázsiát érintette, ahol a munkaidő csökkentését a munkahelyek megőrzését szolgáló támogatások kísérték. Végeredményben a Covid19 nyomán a globális foglalkoztatottsági arány 2,2 százalékponttal esett (2008 és 2009 között a csökkenés 0,2 százalékpont rúgott).

A járvány következtében felduzzadt a munkanélküliek serege; a 2019 és 2020 közötti, 33 millió fős növekedés a globális léptékben számított rátát 6,5%-ra emelte. Az 1,1 százalékpontos növekedés csaknem a kétszerese a 2009. évi válság idején tapasztaltnak. A járvány fenyegetése ugyanis kiterjedt az alacsony jövedelemmel rendelkező államokra is, amelyeket a pénzügyi válság a többiekénél jobban megkímélt – ugyanakkor a magas jövedelemmel rendelkező országokban a munkanélküliségi ráta mindkét esemény során hasonló emelkedést mutatott (2,1 százalékpont a pénzügyi válság után, illetve 2,0 százalékpont a járvány nyomán).

A nők foglalkoztatottságára a világjárvány minden régióban kedvezőtlenebb hatást gyakorolt, mint a férfiakéra. A foglalkoztatottsági arányban a nemek között meglévő tartós különbség miatt az abszolút számokban a férfiak túlsúlya észlelhető (80 millió fő,

1. ábra: A munkaképes korú (15–64 éves) népesség egy tagjára jutó heti ledolgozott órák száma a világban, 2000–2020 (éves átlagértékek) – bal oldalt: 2020 negyedévek

szemben a 64 millió nővel), ám az állásvesztések mértéke 2020-ban a férfiaknál 3,9, a nőknél 5,0% volt. Még nagyobb csapást mért a járvány a fiatalokra, akiket 8,7%-os állásvesztés ért – a felnőttek megfelelő mutatója 3,7%. A magas jövedelemmel rendelkező országokat kivéve azonban a munkahelyüket elveszítő vagy a munkába állás küszöbére érkező fiatalok általában nem regisztrálták magukat munkanélküliekként, hanem várakozó álláspontra helyezkedtek, ezért feljegyzett létszámuk nem nőtt. Elszakadásuk a munka világától felveti az „elveszett nemzedék” kérdését.

Közvetlenül a világjárvány kitörése után a Munkaügyi Világszervezet a globális helyzetről készített második szemléjében (*International Labour Organization [2020]*) a nemzetgazdasági ágazatokat besorolta a várható kockázat foka szerint. Akkor a leginkább veszélyeztetett szektorok közé került a szálláshelyszolgáltatás, vendéglátás, a nagy- és kiskereskedelem és a járműjavítás, az ingatlanközvetítés és az ügyviteli tevékenységek összessége. Közülük az előző év azonos időszakához viszonyítva valóban kritikus helyzetbe került a szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás a második negyedévben (a ledolgozott órák száma 33,0-kal, a foglalkoztatottaké 20,3%-kal esett vissza), míg a második helyre kerültek a feltételezés szerint csupán közepes mértékben veszélyeztetett egyéb szolgáltatások (művészeti tevékenységek, szórakoztató és szabadidős tevékenységek szervezése) 20,8%-kal, illetve 13,4%-kal. A harmadik helyen a hasonlóképpen szintén csak mérsékelten kockázatosnak gondolt építőipar szerepelt (14,8% és 8,4%). A harmadik negyedév mindhárom ágazatnál enyhébb csökkenést hozott.

Az összes ágazattól eltérően 2020 második és harmadik negyedévében az információs-kommunikációs, valamint a pénzügyi-biztosítási ágazatokban

rendületlenül nőtt a foglalkoztatottság. A digitális szolgáltatások iránti igények megsokszorozódása és a pénzügyi piacok erőteljes teljesítménye következtében az előző év megfelelő időszakához képest az információs és kommunikációs szektorban a második negyedévben a ledolgozott munkaórák száma 1,3%-kal, a foglalkoztatottak száma pedig 5,0%-kal gyarapodott, míg a pénzügyi és biztosítási tevékenységeket végző szervezeteknél a ledolgozott órák száma ugyan 0,5%-kal csökkent, ám a foglalkoztatottság 3,4%-kal emelkedett. (A harmadik negyedévben mindkét szektorban szerény növekedés volt észlelhető.) Ugyancsak nőtt a foglalkoztatottak száma a bányászatban és a közműellátás terén.

A munkaórák számának zsugorodása természetesen a munkából származó jövedelmek elapadásával járt. Globálisan a csökkenés mértéke 2019 és 2020 között 8,3%-ra becsülhető, a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkező országok munkavállalói esetében pedig elérte a 12,3%-ot. A világszervezet korábbi szemléinek elemzéseiből kiderült, hogy a pandémia súlyosabban érintette a nőket, a fiatalokat és a kedvezőtlenebb helyzetű munkavállalókat. Ez a hetedik szemle a járvány bérekre gyakorolt hatását a bértámogatások és a munkahelyek megőrzésére irányuló kormányzati intézkedések tükrében az elérhető mikroadatok miatt hat ország példáján mutatja be (Brazília, Olaszország, Nagy-Britannia, Peru, Amerikai Egyesült Államok, Vietnám). Az elemzésben Olaszország és Vietnám kivételével 2020 első és második negyedévét vetették egybe. Részben a járvány itáliai rohamos terjedése, részben a vietnami adatok időnyellege miatt ebben a két országban az előző évi második negyedévre támaszkodtak. A támogatások hatását vizsgálták a nők és a férfiak, a fiatalok, a foglalkoztatottak összessége, az önfoglalkoztatottak körében, valamint a szakképzettség

három szintje szerint. Az áttekintésből megállapítható, hogy a fejlődő országokban a pénzügyi források szűkössége kedvezőtlenül befolyásolta munkavállalók anyagi helyzetét, s hogy az alacsony jövedelemmel rendelkező országok 15–24 éves fiataljai bérüknek a népesség egészénél nagyobb csökkenését voltak kénytelenek elszenvedni – és ez megmutatkozott az egyes országok ifjúságának béreiben is. Ez az eltérés az Amerikai Egyesült Államokban 2 százalékponttal rúgott, Peruban és Vietnámban elérte a 18 százalékpontot. A támogatások kevésbé érték el az önfoglalkoztatottakat is, a nőket is. És míg az Amerikai Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában a magasabb

javadalmazással járó állásokban dolgozók létszáma is, munkajövedelmei is csaknem érintetlenek maradtak, a közepes jövedelemmel rendelkező országokban a foglalkoztatottak létszámcsökkenése a közepes és annál alacsonyabb bérezésű kategóriákban volt megfigyelhető, a magasabb bérekkel rendelkezőknél a jövedelem csökkenése következett be. Az állásvesztések a munkavállalók három szakképzettségi szintjétől is függhettek: erre utal, hogy ötven ország mintája szerint 2020 második negyedében munkahelyétől kénytelen volt megválni a legkevésbé képzettek átlagosan 10,8%-a, a közepes képzettségűeknek 7,5%-a, a magasán képzetteknek pedig 2,2%-a.

HOLKA LÁSZLÓ

IRODALOM

INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION [2020]: *ILO Monitor: COVID-19 and the world of work 2nd edition*.
Genève, International Labour Organization

Az időfelhasználás kutatásának új távlatai a Covid19 miatti korlátozásoknak a fertőzés kockázatához kötött magatartási hatásvizsgálatában

Gershuny, Jonathan – Sullivan, Oriel – Sevilla, Almudena – Vega-Rapun, Marga – Foliano, Francesca – Lamote de Grignon, Juana – Harms, Teresa – Walthery, Pierre: A new perspective from time use research on the effects of social restrictions on COVID-19 behavioral infection risk

PLoS ONE, 2021. 2. sz. 1–11. o.

DOI: [10.1371/journal.pone.0245551](https://doi.org/10.1371/journal.pone.0245551)

A járvány terjedésében meghatározó szerep jut a személyek közötti kapcsolatoknak. A kontaktusok nyomán követésével felállított modelleket kiegészíthetik a létrejöttüket és lezajlásukat kísérő körülmények feltárásai. Az időfelhasználás adatai értékes pótlólagos információkkal szolgálnak a kórokozók visszaszorítását szolgáló adminisztratív döntések megalapozásához: a tanulmány ismerteti, miként alakultak Nagy-Britanniában a pandémia szempontjából három kockázati csoportba sorolt magatartások a járvány előtti időmérleg tükrében, a 2020. március–áprilisi zárlat alatt, majd a korlátozások feloldása után. A napi időbeosztás felmérésében új technikai segédeszközt vetettek be.

TÁRGYSZAVAK: Covid19, időmérleg, fertőzési kockázatok, Nagy-Britannia

A vírus terjedését jelző matematikai modelleket a személyek közötti kontaktusokat feltérképező felmérések alapján dolgozták ki. A cseppfertőzéssel, közvetlen érintkezéssel fertőző légúti megbetegedések terjedésének vizsgálatában az első, nagymintás felvételen (nyolc európai ország 7290 megkérdezettjének 97 904 kontaktusán) alapuló modellt 2008-ban ismertették (*Mossong et al. [2008]*). A felmérés lett a kiindulópontja a további hasonló kutatásoknak, amelyek a kontaktusok jellegének vizsgálatán túl (beszélgetés, érintés, távolságtartás) kérdezik azt is, kikkel találkoztak bizonyos időszakokban („tegnap”, „akkoriban”) vagy amikor meghatározott helyen voltak egy bizonyos időben. Legtöbbször azonban nem adnak felvilágosítást arról, milyen típusú helyszíneken került sor a kapcsolatra, vagy arról, ki mindenkivel lehettek körülveve a kontaktszemélyekként jelölt illetőkön kívül, vagy pedig azokról az időszakokról, amelyek során kapcsolatba kerültek olyanokkal, akikre nem kérdeztek rá.

Mivel a nap egészére kiterjednek, az időfelhasználást rögzítő naplók jó kiegészítő információkat nyújtanak a megkérdezettek egyes tevékenységekre fordított időmennyiségeiről, akárcsak a helyszínekről és a mások társaságában tartózkodásról is. A Covid19 megjelenésével kapcsolatos vizsgálatok Nagy-Britanniában nem tértek ki az időfelhasználásra. A statisztikai hivatal a járvány kitörése után, 2020 márciusa és áprilisa között elvégzett egy online időmérleg-felvételt, amely nem kapcsolódott a fertőzési kockázatokkal járó magatartások felméréséhez. A kockázatok mérlegelésében általában figyelembe veszik az életkort, a nemet, az etnikai hovatartozást – ám a demográfiai jellemzők csupán a fertőzés terjedésének általános módjaira utalnak. Tőlük eltérően a magatartási minták napi feltárása közelebb visz a terjedés gyakorlati útjainak kiderítéséhez.

A kutatás a fertőzés kockázatainak becslésére a tevékenységek típusának, helyszínének és a mások körében való tartózkodásnak a kombinációit vette

alapul. Ennek során a tevékenységek 36 kategóriájára, a mások körében tartózkodás 7 és a helyszínek 3 kategóriájára vonatkozó feljegyzéseket a nap tízperces időszakokra osztott periódusaihoz igazították, hogy ezek mindegyikére megállapítható legyen a fertőzési kockázat mértéke. A Covid19-re vonatkozó irodalom szerint a vírus átadásának legcsekélyebb az esélye az otthon és a saját háztartáshoz tartozók körében töltött idő során, a terjedés valószínűsége nő a nem saját háztartás tagjai társaságában, az otthonon kívül (tömegben), valamint a 15 percet meghaladó személyes érintkezések alkalmával.

A kockázatok vizsgálata kvótás mintavétellel történt, amihez a mintát a Dynata kutatási panelje szolgáltatta; a kvóták kiválasztásának szempontjai törekedtek a nem, korcsoport, térség és szociális státus szerinti reprezentativitásra a 18 éven felüli brit népességben (2016). A naplók az elemzés céljából újrasúlyozták, a hét napjainak nemek és korcsoportok szerinti megfelelő elosztása érdekében. A kialakított hullámok naplókban rögzített napjainak száma 2016-ban 1011 volt, 2020 májusában–júniusában 1007, végül 2020 augusztusában 987.

A felmérés során azt az online adatfelvételi eljárást alkalmazták, amelyet első ízben kilenc ország időmérlegének összeállításakor a brit Időmérleg-kutatói Központ használt 2016-ban, a Dynata piackutató cégek meglévő paneljén, a különböző tevékenységek által okozott elégedettség mértékének megállapítására (*Sullivan–Gershuny–Sevilla–Walthery–Vega-Rapun* [2020]). Az úttörő jellegű elektronikus naplót „kattint és behúz” (click-and-drag) névre keresztelték. A válaszadók a képernyő felső szélén feltűnő, a nap órái szerint beosztott idővonalon feltüntetett időközkhöz rendelik a különböző színekkel is jelzett tevékenységeket, amelyeket további sorok egészítenek ki, információkkal arról, milyen párhuzamos tevékenységeket végeztek, kivel volt a megkérdezett az adott időszakban, hol voltak, hogyan érezték magukat. A kitöltés egyszerűsége az elemzést a vizsgált időszak epizódokra bontásával segíti. Előnye, hogy a tevékenységek köre a felvétel szempontjai szerint bővíthető vagy szűkíthető. Zajlanak a fejlesztések, hogy az eljárást az okostelefonokra lehessen telepíteni.

A tanulmány öt kockázati csoportot különböztet meg. A helyszínek és a mások körében tartózkodás kockázatosságára vonatkozó becslések a tevékenységektől függő változatosságot mutattak, bizonyos esetekben tükrözve a tevékenység jellegét (a mozilátogatás például feltételezi a nem saját ház-

tartáshoz tartozók jelenlétét), máskor a helyszínek adottságait (zárt terek vagy külső, nyílt terek). A napló többes mezői minden epizódnál segítettek a kockázatok becslését – így a mások között tartózkodásra vonatkozó információ kiegészülhetett a tevékenységi kategóriával (tömegközlekedés), ami feltételezi közös tér használatát a nem saját háztartáshoz tartozókkal, a gyermekgondozás pedig értelemszerűen gyermekek jelenlétét. A rögzített tevékenységek egy része önmagában is árulkodhat a kockázat fokozatáról (kocogás, szemben a mozival).

Az adatok elemzése jól mutatja a magatartások változásait a „megszokott időkben” (2016-ban), és a korlátozó intézkedések bevezetése után, majd a zárlat feloldását követően. Az otthon, egyedül vagy a háztartás többi tagjának társaságában végzett, személyes szükségletek ellátását fedő tevékenységek ideje (beleértve az alvást, testi higiénit, étkezést) a 2016-ban kimutatott napi 607 percről 2020 májusára–júniusára felszökött 674 percre, viszont augusztusban 632 percre csökkent. A háztartásban végzett, nem fizetett munkára (főzés, takarítás, gyermekgondozás, lakáskarbantartás) fordított idő a négy évvel korábbi 100 percről a zárlat idején 138 percre bővült, majd az enyhítések hatására 122 percre mérséklődött. Az otthoni szabadidős tevékenységek a kezdeti napi 267 percről a zárlat időszakában 330 percre íveltek fel, majd visszaestek 308 percre. Az otthonról végzett, fizetett munkával a korábbi napi 42 perc helyett a zárlat alatt 116 percet töltöttek, s feloldása után, 2020 augusztusában is 111 percet.

A kockázati kategóriák közül ez az első fokozat a legkevésbé veszélyes körülmények között végzett tevékenységfajtákat fedi (tehát az otthon, egyedül vagy a saját háztartásban élők társaságában folytatott műveleteket). A második az otthonon kívüli, de szabad téren, egyedül vagy a saját háztartáshoz tartozó tagokkal együtt végzett szabadidős tevékenységeket tartalmazza (2006-ban napi 67 perc, amely a teljes zárlat idején 43 percre olvadt, hogy azután augusztusban 53 percre növekedjék). A harmadik fokozat az otthonon kívül, zárt terekben, egyedül vagy a háztartás egyéb tagjaival végzett szabadidős tevékenységekre, gondozásra, ápolásra terjedt ki, csekély ingadozást mutatott: rendre 34, 24, majd 30 percet. Az otthon, de a háztartáson kívüli személyekkel folytatott tevékenységekre előbb 22 perc, a zárlatkor 7 perc jutott, míg augusztusban a két érték közötti 13 perc. Az ötödik, legmagasabb kockázati osztályba sorolták az otthontól távol, nem a

saját háztartáshoz tartozók társaságában végzett tevékenységeket (szabadidős, gondozási), valamint a munkahelyen való szorgoskodást. Az első esetében komoly visszaesés volt észlelhető, a napi 126 perc napi 48 percre csökkent, majd augusztus végén napi 80 perc lett. Valóban drámai visszaesés volt tapasztalható a munkahelyen végzett, fizető munkákra fordított idő esetében: a napi 159 perc a korlátozások miatt 48 percre apadt, majd enyhítésüket követően napi 81 percre emelkedett.

A tevékenységeket valóban végzők napi átlagos időráfordításainál a teljes vizsgált népességéhez hasonló hullámzó mozgás érvényesült. A legkevésbé kockázatos kategória szerinti tevékenységek aránya a zárlat idejére megnőtt, majd visszaesett.

Az egyes tevékenységekre fordított időszakok hossza megszokott körülmények között csak igen lassan változik. Következésképpen bár a legkorábbi megfigyelések óta négy év telt el, az azokkal azonos mintát és módszereket alkalmazó vizsgálat eredményeiből megalapozottan lehet következtetni arra,

hogy a kimutatott változások szoros összefüggésben állnak a járvány miatt meghozott korlátozó intézkedésekkel. Összességében a nagyobb kockázatokkal járó tevékenységekre fordított idő az óvintézkedések nyomán rövidebb lett, majd enyhítésükre nagyrészt meghosszabbodott. A legnagyobb kockázattal kísért tevékenységek 2006-ra kimutatott, napi 20%-os aránya 2020 májusára-júniusára 7%-ra csökkent, augusztusban pedig 11% lett. Az ellenkező véglet esetében a kiindulási 71%-os arány előbb 88%-ra emelkedett, majd némi mérséklődéssel 82%-ra esett vissza. A különbségek minden esetben statisztikailag szignifikánsak voltak.

A bemutatott eredmények értelmezéséhez a szerzők hozzáfűzik, hogy a vizsgálat hiányosságaként említhető a fizikai érintkezések felmérésének az időmérleg vizsgálatában nem szereplő hiánya, amit a jövőben újabb technikai eszközökkel remélnek pótolni – s hogy jóllehet a három időszak elemzése kvótás mintavételen alapul, ezt ellensúlyozza az alampinta reprezentativitása, a nem válaszolók hiánya.

HOLKA LÁSZLÓ

IRODALOM:

- MOSSONG, J. et al [2008]: Social Contacts and Mixing Patterns Relevant to the Spread of Infectious Diseases. *PLoS Med*, 3. sz. 1–11. o. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0050074>
- SULLIVAN, O. – GERSHUNY, J. – SEVILLA, A. – WALTHERY, P. – VEGA-RAPUN, M. [2020]: Time use diary design for our times. *Journal of Time Use Research*, 1. sz. 1–17. o. <https://doi.org/10.32797/jtur-2020-1>

Élelmiszer-vásárlások négy évtizede: a táplálkozás minőségének alakulása Franciaországban 1971–2010

Caillavet, France – Darmon, Nicole – Létoile, Flavie – Nichèle, Véronique: Quatre décennies d'achats alimentaires: évolutions des inégalités de qualité nutritionnelle en France, 1971–2010

Economie et Statistique, 2019. 513. sz. 69–89. o.

DOI: [10.24187/ecostat.2019.513.2003](https://doi.org/10.24187/ecostat.2019.513.2003)

A társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek a fogyasztás valamennyi területét érintik, az élelmiszer-fogyasztásban mutatkozó különbségek ráadásul a táplálék minőségénél fogva hozzájárulhatnak az egészségügyi egyenlőtlenségek fokozódásához is. A háztartásokban 1971 és 2010 között kimutatott élelmiszer-fogyasztásnak a napi kalóriabevitel, az élelmiszerek főcsoportjai, végül a jövedelem és a referenciaszemélyek iskolai végzettségének függvényében végzett vizsgálata alapján megállapítható, hogy Franciaországban a kezdeti egyenlőtlenségek az ezredfordulót követően jelentősen mérséklődtek.

TÁRGYSZAVAK: háztartások, élelmiszer-fogyasztás, tápanyagtartalom, táplálkozási egyenlőtlenségek, Franciaország

Az élelmiszer-fogyasztás az utóbbi évtizedekben világszerte a táplálkozás javulásával járt. A változások két alapvető jellemzője közül az egyik a főcsoportok közötti átrendeződés, amelynek során az állati eredetű termékek fokozatosan felváltják a növényi eredetű élelmiszereket. Az összkép behatóbb vizsgálatokkal természetesen árnyalható: Portugáliában 1987 és 1999 között csökkent a hal és a gyümölcs fogyasztása, nőtt a tej és a keményítő tartalmú ételeké; az Amerikai Egyesült Államokban 1977 és 1996 között visszaesett a tej, a sertés- és a marhahús fogyasztása, emelkedett a pizzáké és a sós snackoké. A másik meghatározó változás a feldolgozott élelmiszerek arányának markáns megugrása a nyers termékek rovására.

A változások kedvező vagy hátrányos jellege az élelmiszerek tápértékének elemzése alapján ítéltető meg. A táplálkozással összefüggő krónikus megbetegedések (szív- és érrendszeri megbetegedések, elhízás, a rák bizonyos válfajai) felől közelítve figyelembe kell venni az élelem mennyiségét (kalóriaértékét) és minőségét. A mennyiségek megítélése egyszerűbb. A testsúly és a kalóriabevitel kapcsolatát vizsgáló

tanulmányokból kiderül, hogy a kalóriák „fogyasztása” az Amerikai Egyesült Államokban az 1977-es esztendő követő két évtizedben nőtt, míg Franciaországban 1999 és 2007 között viszonylag állandó maradt – s egy korábbi vizsgálódás szerint hosszabb távon, 1969 és 2001 között a háztartásoknak vásárolt élelmiszerek kalóriatartalma csökkent. A táplálkozás minőségének alakulását a kutatások során alkalmazott módszerek sokfélesége miatt körülményes lenne értékelni. Egyes tanulmányok a magasabb életszínvonalú országokban (Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália) javulásról adnak számot a kilencvenes évek és az ezredforduló első évtizede között, romlásról Portugália és Spanyolország esetében.

Az élelmiszerekre fordított kiadások arányának a jövedelem emelkedésével párhuzamos csökkenését kimondó, úgynevezett Engel-törvény érvényesülése Franciaországban szemléletesen igazolható a fogyasztásokról rendelkezésre álló adatok alapján: az élelemvásárlásra fordított összegek részesedése a háztartások költségvetéséből az 1950-ben észlelt 40% körüli szintről tíz évvel később 34, majd két

évtized múlva 19,7%-ra mérséklődött, és 2017-ben már csak 15,6%-ra rúgott. Ugyanakkor a kevésbé tehetőseknél az arány meghaladja a nagyobb forrásokkal rendelkezőkét: 2011-ben az alsó jövedelmi kvintilisenél 19% volt, szemben a felső ötödbe tartozók 13,8%-os szintjével. Az arány nagy változékonyságot mutat a háztartások összetételétől, a háztartásfők iskolai végzettségétől, szakmai felkészültségétől függően.

A gazdaságstatisztika az élelmiszerekre költött összegeket egyrészt a kiadások helyszíne szerint csoportosítja, megkülönböztetve a háztartásokon belüli és a házon kívüli étkezést, másrészt felosztja az élelem származási helye szerint (vásárlás, önfogyasztás, önellátás). Az élelmiszer-fogyasztás egészét tekintve a társadalmi-gazdasági különbségek kevésbé érintik a kiadásoknak az egyes élelmek fő csoportjaira fordított arányait, viszont jóval jelentékenyebbek a házon kívüli étkezés, illetve bizonyos ételféleségek otthoni fogyasztásra vásárolt mennyiségei (tenger gyümölcsei, friss gyümölcs és zöldség) esetében. A társadalmi egyenlőtlenségek feltárásához szükséges áttérni az elfogyasztott élelmiszerek tartalmának, azaz tápértékének vizsgálatára: a tanulmány erre tesz kísérletet, bevonva a közegészségügyi megközelítésben készített felmérések eredményeit is.

A fogyasztás négy évtizedes alakulásának elemzését Franciaország esetében nehezíti a rendelkezésre álló források egyenetlensége. A Statisztikai és Gazdasági Tanulmányok Nemzeti Intézetének (INSEE) az élelmiszerfogyasztást vizsgáló, 1969-ben kezdődő felméréssorozata 1991-ben megszűnt. A családi költségvetési felvételek azért nem léphetnek a helyébe, mert nem térnek ki az elfogyasztott élelmiszerek mennyiségére. Igaz, a kilencvenes évek végétől megindult az egyéni élelmiszer-fogyasztást hétvévenként felmérő országos reprezentatív vizsgálat, ám ennek második hulláma megváltozott módszer-

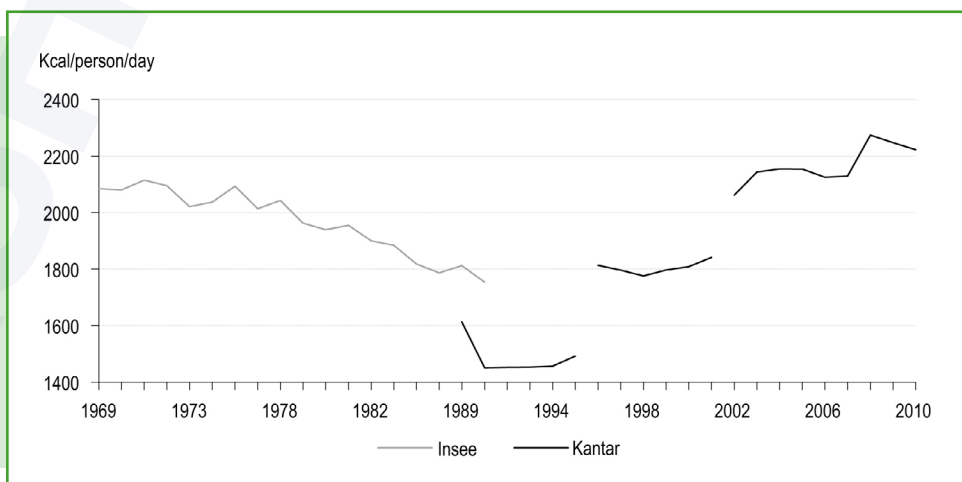
tan szerint zajlott le, ami lehetetlenné teszi az összehasonlítást az előző fordulóval. Az időszak egészére vonatkozó elemzés céljából ezért a szerzők az 1991 utáni esztendőkre a Kantar Worldpanel adataiból merítettek. *(A Kantar Group 1992-ben alakult brit piackutató cég, a világ száz országában végez felméréseket. A fogyasztói szokásokat az adatgyűjtést 100 millió válaszadó körében digitálisan végző Kantar Worldpanel fogja össze. – HL)*

A kétféle adatforrás a háztartások számára vásárolt élelmiszerek körét fedi le, nem tartalmazza sem a házon kívüli étkezést, sem az önfogyasztást. A házon kívüli étkezésre vonatkozó adatok szórványosak, s bár a források nem összehasonlíthatók, annyi leszűrhető belőlük, hogy erőteljes növekedést mutattak. A nemzeti számlák alapján 1960-ban a háztartások élelmiszerevel kapcsolatos kiadásainak 14%-ára rúgtak, 2014-ben már 26%-ára, a családi költségvetési felvételek tanúsága szerint 2001-ben 21,9, majd 2011-ben 25%-ot értek el. Az önfogyasztást nemzeti méretekben tükröző adatok 1991 óta hiányoznak – annyi megállapítható, hogy míg 1990-ig aránya folyamatosan csökkent a kereskedelemből származó termékekkel szemben, szociológiai felmérések azt jelzik, hogy több éve ismét bizonyos mértékű növekedés észlelhető. A társadalmi egyenlőtlenségek felől szemlélve a jelenség a házon kívüli étkezéshez hasonlóan nem mondható semlegesnek: az otthontól eltérő helyszíneken történő étkezés a jövedelem növekedésével együtt gyakoribb, míg az önfogyasztás az alacsonyabb iskolai végzettséghez köthető (valamint bizonyos szakmai-foglalkozási csoportokhoz).

A napi kalóriabevitel becsléséhez a szerzők a francia Élelmiszerminőségi Információs Központ (CIQUAL) 1992. évi tápanyagtáblázatára támaszkodva kiszámították az INSEE felméréseiben szereplő 314 élelmiszerféleség tápérték- és kalóriatartalmát.

1. ábra: Háztartások egy főre jutó, otthoni fogyasztású élelmiszer-vásárlásainak napi átlagos kalóriatartalma

bal oldalt fent: kcal/nap
alul: INSEE – Kantar

Ez lehetővé tette egyben, hogy felmérjék az egyes élelmek kategóriák egymás közötti helyettesítő szerepét (de tápértékeik változásainak megítélésére nem alkalmas). A konvertálás során a megvásárolt élelmiszerek súlyát átvezették a tápanyagok mennyiségi egységeire. Az élelmiszerek energia- és tápanyagértékei (a makro- és mikronutriensek, a vitaminok, az ásványok, az élelmi rostok, összesen 15 hasznos tápanyag alapján) az adott cikkek táplálékhiányának 100 grammjára vonatkoztak, napi egy főre jutó átlagban kifejezve (eltekintve az alkoholtartalmú italoktól, az ásványvíztől, a diabetikus üdítőktől, a kávétól és a teától). Mindehhez az eltérő megfigyelési időszakok, vagyis az INSEE heti, a Kantar több hetes felvételi sorozatainak átvezetésére is szükség volt. A tápértékekre a tápanyagok átlagos megfelelőségi aránya (MAR) alapján következtettek. Valamennyi termékre és minden kvartilisre, akár csak iskolai végzettségi szintre megvizsgálták az egy személy általi vásárlások éves átlagaitól való eltéréseket.

A kalóriabevitel alakulásáról megállapítható, hogy az időszak egésze folyamán mértéke emelkedett, az 1969. évi egy főre jutó napi 2084 kcal értékről 2010-re 2222 kcal lett. Az emelkedés korántsem volt folyamatos, aminek részben módszertani magyarázata lehet. Az INSEE adatai 1991-ig csökkenést mutattak; a kalóriabevitelben mutatkozó visszaesés oka az áttérés a Kantar 1995-ig tartó első sorozatára, amely nem tartalmazta az egyszemélyes háztartásokat sem, bizonyos élelmiszereket sem. A 2001-ig terjedő második sorozat kiküszöbölte a hiányosságokat, többek között a szkennelés 1996-os bevezetése miatt, ami a vonalkód nélküli cikkek (hús, gyümölcs, zöldség) vásárlásáról való megfigyeléseket is kiiktatta. A módszertani változások eltérő mértékben érintették az élelmiszerek különböző csoportjait, így a vásárlásokban és a kalóriabevitelben való részeseedésüket is – ábrázolásuk ezért nem köti össze a különböző módszertanon alapuló forrásokat: a tanulmány ennyiben eltekint az idősorok homogenizálásától.

Az INSEE felvételeiben mutatkozó hanyatlás magyarázata lehet a házon kívüli étkezés terjedése: az ilyen fogyasztás az 1967-es személyenkénti heti 1,9 alkalomról 1991-re 2,8 étkezésre emelkedett. A Kantar adataiból a következő két időszakra nem állnak rendelkezésre ilyen információk; az egyéni szintű felmérések alapján a kalóriabevitel a házon kívüli étkezéseknél az 1991-es 19%-ról 2006–2007-re 20%-ra nőtt.

Az élelmiszerek fő csoportjai szerinti vizsgálat a feldolgozott termékek súlyának általános növekedését

igazolja. Bár a friss élelmiszerek vásárlásain belül a hús, gyümölcs, zöldség dominál, kimutatható az eltolódás a feldolgozott cikkek felé. Miközben a hagyományos élelmi cikkek aránya erősen visszaesett (kenyér, rizs, húsfélék, cukor, liszt, vaj, olaj), a feldolgozott termékeké (tejtermékek, csomagolt félkész- és készételek, édesipari termékek) megugrott. A helyettesítés az egyes kategóriákon belül is terjed: feldolgozott zöldségek a frissek helyett, gyümölcslevek gyümölcsök helyett, készételek a nyers húsok helyett. Különösen feltűnő a tej zsírtartalom szerinti fogyasztásának átalakulása: a legalább 3,5% zsírtartalmú tej vásárlásai, amelyek 1981-ig a beszerzések 58,6%-át adták, 2010-ben már csupán 6,2%-ra apadtak, helyüket átvették a félig fölözött és a sovány tej vásárlásai. Összességében, miközben a vásárlások kalóriaértékei 2010-ben meghaladták az 1969-es szintet, a feldolgozott élelmiszerek beszerzései kompenzálták a nyers termékekéit – legalábbis 2002-től fogva.

Az élelmiszerek egyes kategóriáinak alakulása nem feltétlenül tükrözi közvetlen módon a táplálkozás kalóriabevitelének szerkezetében bekövetkezett változásokat, lévén, hogy idővel módosulnak a vásárolt élelmiszerek összességének kalóriaértékei. A teljes vásárolt élelemmennyiség átfogó kalóriatartalmának változásait kiküszöbölendő és a táplálkozás minőségének, egyben a kalóriabevitel struktúrájának feltárása érdekében az élelmiszerek fő csoportjainak vizsgálatában a szerzők vonatkozási pontként a napi energiaszükségletet jelentő, személyenkénti 2000 kcal értéket alkalmazták. Az egyes cikkcsoportok kalóriatartalmát így a vásárolt termékek grammjának és a 2000 kcal-nak a hányadosaként fejezték ki.

Az elemzés igazolja a feldolgozott termékek térhódítását: a mutató a nyers húsok esetében 1969 és 2010 között 106,8-ról 76,4-re esett vissza, míg a készételeknél 1973-tól 2010-ig 0,5-ről 47,3-ra nőtt; némiképp csökkent a friss gyümölcsökre és zöldségekre számított mutató, miközben a gyümölcsleveknél az 1976. évi hétszeresére, a mélyhűtött és tartósított gyümölcsöknél csaknem négyszeresére emelkedett – a hasonlóképpen feldolgozott zöldségeknél pedig 0,1-ről 31,5-re szökött fel. Összességében a fogyasztás alakulása a vizsgált időszakban a táplálkozás minőségének javulására utal – ezt igazolják a tápanyagok átlagos megfelelőségi arányának (MAR) változásai. Magyarázata a kalóriadús és tápértékben szegényes ételek (mint a cukor és a zsiradék) visszaszorulásában rejlik.

A tanulmány a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket a fogyasztásnak a jövedelmi kvartilisek

és az iskolai végzettség szerinti változásain méri. A felnőttek egyenértékűen számított jövedelmeket az INSEE által alkalmazott skála használatával vizsgálták (megjegyezve, hogy a kiindulópont nem az életszínvonal jelzésére szolgáló, rendelkezésre álló jövedelem, hanem a nyilatkozatokban szereplő összjövedelem volt). Az iskolai végzettséget négy csoportba sorolva elemezték (alap- és középfok, érettségi, felsőfokú diploma), ami a háztartás referenciaszemélye által elért legmagasabb szintnek felelt meg – ennek alakulásáról csak 1978-tól kezdve álltak rendelkezésre adatok. A jövedelmi kvartilisektől eltérően a végzettség abszolút kritérium (az iskolázottsági szint emelkedésével párhuzamosan a leggyengébb csoport lepad, a legmagasabb felduzzad).

Ahhoz, hogy a táplálkozás minőségének változásaitól függetlenül vizsgálhassák az étkezés egyenlőtlenségeit, minden kvartilisre és minden végzettségi szintre kiszámították minden egyes vásárolt élelmiszer energiatartalmának az országos átlagtól való százalékos eltérését a MAR alapján, amit 1971-től kezdődően tízévente adtak meg (kivétel 2002 és 2010). A megvásárolt élelmiszerek kalóriatartalmában két szakasz különböztethető meg: 1991-ig az átlag fölötti emelkedés jellemzi a két alsó kvartilist és részben a következőt is, míg a legfelsőnél a növekedés elmarad az átlagtól. A második szakasz során a legelső kvartilis marad el az átlagtól, a legfelső pedig meghaladja. Az adatok homogenitása miatt a magyarázatok csak feltételesek lehetnek. Az alsó kvartilisek kalóriákban egyre gazdagabb vásárlásai mögött meghúzódhatott a házon kívüli étkezés szerényebb szerepe: más kutatások szerint az legelső decilisbe

tartozók élelmiszerre fordított kiadásainak 14, a legfelsőbe soroltakénak 30%-át költötték el étteremben. A jelenség visszaköszön a túlsúlyosak és elhízottak szociális összetételére vonatkozó adatoknál (az alacsonyabb státusúak körében a jelenség gyakoribb). Tükröződhetnek benne a társas élet szokásai is (otthoni vendéglátás, szemben az éttermi meghívásokkal) – avagy a munkanap időbeosztásának kényszerei.

A vásárolt élelmiszerek iskolai végzettség feől vizsgált kalóriatartalmának alakulása egyértelműbb képet mutat. Az alapfokú végzettségű referenciaszeméllyel rendelkező háztartások mindvégig átlag feletti teljesítményről árulkodtak, a következő három szinthez tartozóké folyamatosan az átlag alatt maradt – és ebben valószínűleg ismét a házon kívüli étkezés játszott meghatározó szerepet. Ugyanakkor ebben a vonatkozásban mutatkozik a leghatározottabb kiegyenlítődés: míg 1978-ban a két szélső iskolai végzettségi szint átlagtól való eltérése 13 százalékpontos volt, addig 2010-re mindössze 1 százalékpontra csökkent.

A tanulmány befejezésésként áttekinti az egyes tápanyagok fogyasztásának átlagtól való eltéréseit a két csoport között. A tápanyagfogyasztás iskolai végzettség szerinti kiegyenlítődése mellett fennmaradtak a jövedelmi helyzetből fakadó eltérések. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a táplálkozás további minőségi javulásának döntő mozzanata a (már terjedő, hivatalos) tájékoztatás – mind a kibontakozóban lévő hivatalos kampányok, mind az egyes cikkek összetételét tartalmazó információk: a fogyasztók fogékonyságát mutatja a legújabb, digitális úton történő felvilágosítás népszerűsége.

HOLKA LÁSZLÓ